

BEING THE INDIVIDUAL WITH PHYSICAL DISABILITY: AN EXISTENTIAL APPROACH

Aslıhan AYKARA¹

Gizem ÇELİK²

Özet

İnsan, yaşamını, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevre içinde biçimlendiren ve anlamlandıran tek varlıktır. Bu biçimlendirme ve anlamlandırma sürecinde insan, hem çevresini etkileyen, hem de çevresinden etkilenen sosyal ve özgür bir birey olma yolunda ilerlemektedir. Sosyal ve özgür bir birey olma yolundaki bu süreç, hemen hemen her insan için sorunlar içermektedir. Bunun nedeni toplumun, insanın kendini var etme çabalarının önüne geçen baskıcı ve yönlendirici tutumudur. Bu tutum toplumdan topluma değişmekle birlikte, değişmeyen tek şey her toplumda "farklı varoluş özellikleri" olan bireylerin (dil, din, cinsiyet, cinsel yönelim, ırk, etnisite, fiziksel özellikler vb.) bu tutumlara daha fazla maruz kalmaları ve bunları içselleştirmeleridir. Farklı varoluş özellikleri olan bireylerden biri de engelli bireylerdir.

İnsanın, kendini toplumda var edebilmesi ve o toplumun bir parçası olabilmesi, yani birey olabilmesi için, öncelikle kendi özünü kavraması, kendini tanıması ve kendi varoluşunu gerçekleştirmesi gerekmektedir. İnsanın "çevresi içinde bir birey" olabilmesi için öncelikle bu koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir. İşte varoluşçu yaklaşımın temel hedefi de bu yöndedir.

Varoluşçu yaklaşım, insanı ve insan sorunlarını anlamaya çalışan, bunu gerçekleştirirken de bireyi özne olarak ele alıp, onun kendi özgür iradesiyle özünü oluşturması ve varoluşunu gerçekleştirmesi gerektiğini savunan felsefi temelli bir yaklaşımdır. Varoluşçu yaklaşım, gerek bu özelliğinden, gerekse ele aldığı temel ilkelerden dolayı, sosyal hizmet değerleri ile benzer özellikler taşımaktadır. Varoluşçu yaklaşımın insanın somut bir özne ve birey olarak görülmesi, varoluşun özden önce gerçekleşmesi ve insanın kendi özünü seçmesi gibi ilkeleri ile sosyal hizmetin insan değerine ve onuruna saygı, bireyin eşsizliği, bireyin bulunduğu yerden başlama, birey adına değil, bireyle birlikte çalışma, farklılıklara saygı, bireyselleştirilme, çevresi içinde birey ve kendi kaderini tayin hakkı gibi ilke ve değerleri arasında yakın bağlantılar bulunmaktadır. Bu ilke ve değerler özellikle de toplumun genelinden farklı özellikler gösteren fiziksel engelli bireyler açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bireylerin

¹ Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Araştırma Görevlisi

² Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Öğretim Görevlisi.

toplum içindeki konumlarının, sorun ve gereksinimlerinin bu temel ilke ve değerler kapsamında ele alınması bu nedenle önem taşımaktadır.

Bu makalenin amacı, varoluşçu yaklaşım açısından fiziksel engelli birey olmanın ne anlama geldiğinin değerlendirilmesidir. Yapılan değerlendirmede konunun kapsamı ve derinliği nedeniyle bazı sınırlandırmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki engel türü olarak fiziksel engelin (görme engeli, işitme engeli, konuşma engeli, bedensel engel) seçilmesidir. Fiziksel engelli bireylerin yaşantılarının, zihinsel engelliler ve duygusal engellilerden farklı olması nedeniyle bu sınırlandırmanın yapılması tercih edilmiştir. Bir diğer sınırlandırma ise, doğuştan engelli olan bireyler ile kaza sonucu engelli olan bireylerin yaşantıları arasındaki farklılıklardan dolayı doğuştan engelli bireylerin seçilmesidir. Bunun yanında varoluşçu bakış açısı "insanın somut bir özne ve birey olarak görülmesi", "varoluşun özden önce gerçekleşmesi" ve "insanın kendi özünü seçmesi" ilkeleri kapsamında ele alınmıştır. Sosyal hizmet değerleri açısından da "insan değerine ve onuruna saygı", "bireyin eşsizliği", "bireyin bulunduğu yerden başlama", "birey adına değil, bireyle birlikte çalışma", "farklılıklara saygı", "bireyselleştirilme" ve "kendi kaderini tayin hakkı" ilkeleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel engelli birey, varoluşçu yaklaşım, özgürlük, sorumluluk, sosyal hizmet değerleri.

Abstract

Humankind is the only creature, who forms and interprets his life within the socio-cultural environment he or she lives in. In the process of formalization and interpretation, humans proceed to become social and free individuals who affect their environment while being affected from it at the same time. This process of becoming social and free individuals includes problems for almost all of the humans. Oppressive and directing attitude of the society that prevents the humans struggles for existence is the reason for this. Although this attitude differs from society to society, the only thing that never changes is the exposure of the "individuals with different existence characteristics (language, religion, gender, sexual tendency, race, ethnicity, physical characteristics, etc.)" to these attitudes and their internalisation of these. One section of these individuals with different existence characteristics are the individuals with disability.

In order to bring into being and integrate themselves into the society to become an individual, humans need to perceive their entity, discover themselves and realise their existence. Firstly, this condition needs to be met for human to become "individual in environment". This is also the main aim of the existential approach.

Existential approach is a philosophy based approach which tries to understand the humans and their problems, while doing this, argues that individuals need to form their essence with their free will and realise their existence by accepting the individual as the subject. Due to this feature and the principles it is based on, existential approach have similar characteristics with social work values. There are close links between the principles and values of existential approach, like accepting humans as a concrete subject and as an individual, realisation of existence before essence and humans

Aslıhan Aykara, Gizem Çelik

selection of their own essence; and that of social work, like respect to value and honour of the humans, uniqueness of individuals, starting where the individuals stand, working with the individual not in their name, respect to differences, being individualised, individual in environment and self-determination. These principles and values are important particularly for the physical disabled individuals who have different characteristics than those of the society in general. That is why, dealing with the positions of these individuals in the society, their problems and requirements within the context of these principles and values is very important.

The intention of this article is to discuss the meaning of being a physically disabled individual from the perspective of existential approach. In the evaluation some restrictions are made because of the context and depth of the issue. The first of these is selecting physical disabilities (sight disability, hearing disability, speech disability, orthopedic disability). This restriction is made because the lives of physically disabled individuals are different than the lives of the mentally disabled individuals. Another restriction is the selection of congenitally disabled individuals rather than accidentally disabled individuals due to their different lives. In addition to this, existential approach is discussed with the context of the principles of “accepting humans as a concrete subject and an individual”, “realisation of existence before essence” and “humans selection of their own essence”. From the perspective of the social work values, the principles of “respect to value and honour of the humans”, “uniqueness of individuals”, “starting where the individuals stand”, “working with the individuals, not in their name”, “respect to differences”, “being individualised”, and “self-determination” are discussed.

Key words: Individual with physical disability, existential approach, freedom, responsibility, social work values.

Giriş

Fiziksel engelli birey olmanın ne anlama geldiğinin varoluşçu yaklaşım açısından değerlendirilmesini amaçlayan bu makalede, özellikle bazı kavramlar üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle öncelikle bu kavramların açıklanmasında fayda görülmektedir.

Birleşmiş Milletler, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2009)'ye göre engellilik, “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir”. Fiziksel engellilik ise, görme, işitme, konuşma ve bedensel engelliliği kapsamaktadır ve bu makale açısından fiziksel engelli birey, organlarından birindeki (ya da birkaçındaki) gelişimsel farklılık nedeniyle toplumun genelini oluşturan bireyler ile eşit koşullarda olamayan, ancak gerekli sosyal, psikolojik ve fiziksel gereklilikler sağlandığında toplumu oluşturan diğer tüm bireylerle eşit koşullarda olabilecek bireyler olarak ele alınmaktadır.

Varoluşçu yaklaşım, May (2012)'nin de belirttiği gibi, bireyleri kendi gerçeklerinde incelemeyi amaçlayan, onları hesaplanabilen ve kontrol edilebilen nesnelere olarak ele almaya karşı çıkan bir yaklaşımdır. Söz konusu bu bireyler bu makale açısından fiziksel engellilerdir. Fiziksel engelli bireylerin kendi yaşamlarının özneleri olmaları, kendilerine ilişkin algılamaları bu yaklaşım açısından önem taşımaktadır. Bu bireylerin kendilerine ilişkin algılamaları ve kendi yaşamlarının özneleri olmaları ise varoluşçu yaklaşımın insanın somut bir özne ve birey olarak görülmesi, varoluşun özden önce gerçekleşmesi ve insanın kendi özünü seçmesi ilkeleri ile özgürlük ve sorumluluk gibi üzerinde önemle durduğu kavramlar açısından ele alınmaktadır. Bu ilkeler ve kavramlar ise, sosyal hizmetin insan değerine ve onuruna saygı, bireyin eşsizliği, bireyin bulunduğu yerden başlama, birey adına değil, bireyle birlikte çalışma, farklılıklara saygı, bireyselleştirilme, çevresi içinde birey ve kendi kaderini tayin hakkı gibi ilke ve değerleri ile yakından ilişkilidir. Söz konusu bu kavramlar ise makalenin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır.

Bu makalede, fiziksel engelli bireylerin kendilerini özgür bir şekilde yaşamda var edebilmelerinin, kendi yaşamlarının özneleri olabilmelerinin yani kendi varoluşlarını gerçekleştirebilmelerinin koşulu genel olarak toplumun engelli bireylere yönelik tutum ve davranışları olarak ele alınmaktadır. Ancak literatüre bakıldığında, bu bireylerin kendi yaşamlarının sorumluluklarını almalarını ve kendilerini özgün olarak gerçekleştirebilmelerini engelleyen farklı birçok fiziksel ve sosyal özellik de bulunmaktadır. Bu çalışmada, konunun varoluşçu yaklaşım açısından ele alınması nedeniyle, söz konusu bu özellikler kapsam dışında bırakılmaktadır.

Varoluşçu Yaklaşım ve Sosyal Hizmet Değerleri Açısından Fiziksel Engelli Birey Olmak

Biz gerçekte var olmuş olmamızla suçluysuzdur; ne var ki tek onurumuz da var olmaya çalışmaktır (Mounier, 2007).

Birey olabilmek, başka bir deyişle kendini gerçekleştirebilmek, toplumun baskıcı, yönlendirici ve hatta ötekileştirici tutumları göz önünde bulundurulduğunda farklı varoluşsal özellikleri olan bireyler bir yana, toplumun "normal" olarak algıladığı bireyler açısından bile gerçekleştirilmesi güçlüklerle dolu bir süreçtir. Bireylerin çeşitliliklerine yönelik algılar, toplumdan topluma değişmekte ve bir toplumda "normal" olarak karşılanan bir özellik, bir başka toplumda ötekileştirilme nedeni olabilmektedir. Ne var ki, fiziksel engelli bireyler, hemen hemen her toplumda bu olumsuz tutumlarla karşılaşmaktan kendilerini koruyamamaktadırlar. Burada en büyük etkenlerden biri ise, bu bireylerin, daha önce de belirtildiği gibi, toplumun kendilerine yönelik algılarını bir süre sonra benimsemeleri ve bunları kendileriyle ilgili algıları haline getirmeleridir. Kendilerine yönelik olumsuz algı geliştiren fiziksel engelli bireyler, hem toplum yaşamından soyutlanmakta hem de mutsuz bir yaşam sürdürmektedirler.

Toplumda mutsuz ve huzursuz (Ritter, 1954, s. 4-10); kendine yabancı, saçma, ezici, güvensiz, anlamsız bir ortamda hiçlikle karşı karşıya kalarak yaşamak zorunda olan, yalnızlaşan, bunalan (Bezirci, 2009) insanın felsefesi olarak tanımlanan varoluş felsefesi, aslında fiziksel engelli bireylerin karşılaştıkları ve kendilerine yönelik

Aslıhan Aykara, Gizem Çelik

hissettikleri bu olumsuz algıları açıklamada, anlamada ve farklı bir bakış açısı kazandırmada önemli bir yere sahiptir.

Varoluşçu yaklaşım, köklü felsefi temelleri olan ve varoluşçu bakış açısını tanımlamaya çalışan düşünürler tarafından bile farklı şekillerde açıklanan bir düşünce platformunu ifade etmektedir (Bezirci, 2009, s. 9). Varoluşçu yaklaşımın bu özelliğinden dolayı bazı yazarlar varoluşçu bakış açısının ya bir yönünü ele almakta ya da ortak tema ve ilkeler üzerinden açıklamalarda bulunmaktadır. Bu makalede de varoluşçu yaklaşım bazı temel ilkeleri çerçevesinde ele alınıp yorumlanmaktadır.

Varoluşçu yaklaşımın vurguladığı “insanın somut bir özne ve birey olarak görülmesi”, “varoluşun özden önce gelmesi” ve “insanın kendi özünü seçmesi” gibi ilkeler, fiziksel engelli bireylerin yaşadıkları güçlükler ve kendilerini var edebilme çabalarında devreye girmektedir. Ayrıca bu ilkeler, farklı varoluşsal özelliklere sahip fiziksel engelli bireylerin kendileriyle ilgili algılarının oluşmasında ve dolayısıyla nasıl bir yaşam süreçlerini seçmelerinde yol gösterici olabilmektedir.

Varoluşçu yaklaşımın bu yol gösterici ve anlamlandırıcı ilkeleri yanında söz konusu farklı varoluş özellikleri gösteren bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmayı, iyileştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu makale özelinde sosyal hizmet bilim ve mesleğinin temel değerlerinin, farklı varoluş özellikleri gösteren bireyler açısından önemli bir yere sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Diğer tüm ihtiyaç ve sorun alanları gibi, engelli bireylerin sorun ve gereksinimleri de sosyal hizmetin temel çalışma alanlarından biridir. Sosyal hizmet, “insan hakları ve sosyal adalet ilkelerini temel alan, sosyal değişimi destekleyen, insanların iyilik durumunun geliştirilmesi için insan ilişkilerinde problem çözmeyi, güçlendirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan ve bunun için insan davranışına ve sosyal sistemlere ilişkin teorilerden yararlanarak insanların çevreleri ile etkileşim noktalarına müdahale eden bir meslektir” (Duyan, 2004, s. 1).

Sosyal hizmet bilim ve mesleğinin benimsediği diğer yaklaşımlar gibi varoluşçu yaklaşım da, yaklaşıma özgü kavram ve savlarla bireyi tanımlamakta, ihtiyaç ve sorunlarına yönelik açıklamalar getirmektedir. Hem fiziksel engelli bireyleri varoluşçu yaklaşım çerçevesinde anlamak, hem de sosyal hizmetin engelli bireylere yönelik politika ve hizmetlerin yapılandırılmasında etkili olmasında bu yaklaşımından yararlanmak amacıyla tasarlanan bu makalede böyle bir sacayağı oluşturulmuştur. Ancak konunun daha iyi kavranabilmesi için bazı temel açıklamalara yer verilmesinde yarar olduğu düşünülmektedir.

Alanyazına bakıldığında, engellilik ile ilgili pek çok tanım yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Heiden (1996, s. 15)'e göre engellilik, “bedensel fonksiyonlardaki hasarlar nedeniyle meydana gelen kayıpların yarattığı sosyal dezavantajlardır”. Tatar (1997, s. 9)'a göre ise, “kişinin bedensel, zihinsel ve ruhsal yetenek ve özelliklerinden bir kısmını sürekli olarak yitirmesi ve normal yaşamın gereklerine uyamaması durumuna engel, böyle kişilere de engelli denir”. Tanımlara bakıldığında, genel olarak hepsinin ortak özelliğinin, engelli bireylerin sahip oldukları ya da olamadıkları bazı özelliklerinden dolayı, toplumun gereklerini karşılayamamaları, toplumu oluşturan diğer bireylerden

“yetersiz” olmaları, sosyal işlevselliklerini gerçekleştirememeleri üzerinde durmalarıdır. Bu makale açısından ise fiziksel engelli bireyler, makalenin giriş bölümünde de açıklandığı gibi, hangi farklı fiziksel özelliklere sahip olurlarsa olsunlar, kendi yaşamlarına ilişkin sorumlulukları almalarıyla, toplumun kendilerine yönelik olumsuz tutum ve davranışlarının değiştirilebileceği düşünülen bireyler olarak ele alınmaktadır.

Engelli bireylerle ilgili tarihsel süreç içinde yer alan modellere bakıldığında, engelliliğin nasıl tanımlandığı ve engelli bireylerin toplum içindeki yerleri anlaşılmaktadır. Engelliliğe ilişkin ilk model olan ahlaki modelde, engelli bireylerin günahkâr oldukları, ailelerinin veya kendilerinin işledikleri bir günahtan dolayı engelli olarak dünyaya geldikleri inancı bulunmaktadır. Daha sonra ortaya çıkan medikal modelde ise, engelli bireyler toplumu oluşturan diğer bireylerden farklılık gösteren, bu bireyler gibi olabilmeleri için tedavi edilmesi gereken hastalar olarak görülmektedir. Medikal modele bir eleştiri olarak ortaya çıkan sosyal modelde ise, engelli bireylerin aslında toplumdaki diğer tüm bireylerle eşit hak ve sorumluluklara sahip olması gereken, sosyal koşullar dönüştürüldüğünde yani toplum tarafından engellenen ve bu engeller kaldırıldığında kendi özlüklerini kanıtlayabilecek olan bireyler oldukları görüşü hâkimdir (Arıkan, 2002; Erkan, 2004; Kristiansen, Vehmas ve Shakespeare, 2009; Mackelprang ve Salsgiver, 1999; Şahin, 2002).

Varoluşçu yaklaşım açısından da bazı kavramların tanımlanması gerekmektedir. Bu kavramlardan ilki, “otantik olma”dır. Heidegger (1962)’e göre iki tür varoluş biçiminden biri olan “otantik mod” kişinin kaygı hissetse bile yaşamına ilişkin sorumluluk almasını, kendini kalabalık içine bırakmaktansa, kendi benzersizliğinin farkına vararak aslında olması gerektiği gibi olmaya çabalamasını ifade etmektedir (akt.: Corsini ve Wedding, 2012, s. 473).

Varoluşçu yaklaşımda sıklıkla üzerinde durulan “özgürlük”, hayatın temelsizliği ve herkesin seçimlerden sorumlu olduğunu, bu nedenle aşırı korku ve kaygı yaşandığını belirten bir kavramdır. Varoluşçu yaklaşıma göre, gerçekte doğada insana yol gösterecek kendinden başka hiçbir şey yoktur. O halde insan özgürdür ve yaşamını nasıl isterse öyle çizebilir. Ancak insan kendi sorumluluğunu kendi üstlenebildiği ölçüde özgürdür (Geçtan, 1974, s. 14). Güleç (2010, s. 42), dayanılmaz baskı ve yoksunluklar içinde kalınsa bile özgür irade ile bu koşullara dayanılabileceğini, kişinin yaşam tarzını ve bir ölçüye kadar temel kişiliğini değiştirme gücü bile olduğunu belirtmektedir. Fromm (2011)’a göre, bu özgürlük ve getirdiği sorumluluk birçokları için korkutucudur. Bu durumda “özgürlükten kaçmak”tan başka çare yoktur (akt.: Güleç, 2010, s. 45). Her ne kadar özgürlükten kaçmaktan başka yol yok denilse de özgür seçimler yapmayan bireyler varoluşlarını gerçekleştirememekte ve otantik olmayan bir varoluş biçimi seçmiş olmaktadır.

Özgürlük ile iç içe olan bir diğer kavram, “sorumluluk”tur. Dışsal yapının yokluğuna gönderme yapan ve insanın kendi dünyasından, hayat tarzından, seçimlerinden ve hareketlerinden tamamen sorumlu olduğunu (Yalom, 2001, s. 19-20) belirten varoluşçu düşünürler, insan kendinden sorumludur denildiğinde amaç onun yalnız öznel

Aslıhan Aykara, Gizem Çelik

kişiliğinden sorumlu olduğu değil, bütün insanlardan sorumlu olduğudur (Sartre, 2009) yönünde açıklama yapmaktadırlar.

Varoluşçu yaklaşım ile ilgili son olarak “öz-varoluş” ilişkisine bakılması gerekmektedir. Sartre (1944; akt. Sartre, 2009, s. 8)’ın yaptığı varoluşçuluk tanımlamasına bakıldığında bu iki kavram arasındaki ilişki net şekilde anlaşılmaktadır:

(...) Her nesnenin bir özü bir de varlığı vardır. Öz, sürekli nitelikler topluluğu demektir. Varlık (ya da varoluş) ise, dünyada etkin bir bulunuş demektir. Çoğu kimseler özün önce, varoluşun sonra geldiğine inanırlar. Örneğin bezelyeler bir bezelye düşüncesine göre yerden biter, yuvarlaklaşırlar. Salatalıklar, ancak salatalık özüne uyarak salatalık olurlar. Bu düşünüş köklerini dinden alır. Bir ev kurmak isteyen kimsenin, ne biçim bir nesne yaratmak istediğini iyice bilmesi gerekir: Burada öz, varoluştan önce gelir. İnsanları Tanrı'nın yarattığına inananlar ise şöyle düşünürler: Tanrı, insanları kendindeki insan düşüncesine göre var eder. Öte yandan, inançsız kimseler de şu geleneksel görüşe bağlanırlar: Nesne, ancak özüne uyduğu zaman var olur. Nitekim 18. yüzyılda hep şuna inanıldı: Bütün insanlara özgü ortak bir öz vardır; bu değişmez özün adı insan doğası'dır.

Varoluşçuluk ise bunun tam tersini öne sürer: İnsanda -ama yalnız insanda- varoluş özden önce gelir. Bu demektir ki, insan önce vardır; sonra şöyle ya da böyle olur. Çünkü o, özünü kendi yaratır. Nasıl mı? Şöyle: dünyaya atılarak, orada acı çekerek, savaşarak yavaş yavaş kendini belirler. Bu belirlenme yolu hiç kapanmaz, her zaman açıktır.

Bu kavramsal açıklamalardan sonra, varoluşçu yaklaşımın bazı temel ilkelerine göre fiziksel engelli bireylere ilişkin açıklamalarda bulunulabilir. Varoluşçu yaklaşımın temel ilkelerinden biri olan "insanın somut bir özne ve birey olarak görülmesi" ilkesi, insanın nesneleştirilmesine ve kendi yaşamının seyircisiymiş gibi konumlanmasına karşı duruşu ifade etmektedir. Bu açıdan varoluşçu bakış açısı fiziksel engelli bireylere ilişkin ele alışında, engelli bireyi bir bütün olarak ve özne konumunda odağa almaktadır. Böylesi bir ele alışın aslında ileride üzerinde durulacak temel ilkelerin başlama noktasını oluşturduğu da söylenebilir. Bu ilke aynı zamanda, sosyal hizmetin “bireyin değerine ve onuruna saygı” ve “bireyin eşsizliği” değerleri ile de yakından bağlantılı olduğu görülmektedir. Engelli bir birey, engelli olmaktan önce, bir bireydir, sırf insan olduğu için değerlidir ve biriciktir. Bu açıdan bakıldığında, toplumun engelli bireylere yönelik acıyıcı veya küçümseyici bakışı, bu ilke ve değerlere ters düşmekte, bu bireylerin kendilerini değersiz ve aciz hissetmelerine yol açabilmektedir. Engelliliğe ilişkin söz edilen modellerden ahlaki model ve medikal modelin bu ilke ve değerlerle karşıtlık oluşturan yapısı dikkat çekmektedir. Her ne kadar günümüzde bakış açısı olarak söz konusu iki model işlerliğini yitirmiş ve sosyal model etkin konuma gelmiş gibi görünse de, aslında uygulamada, yani engelli bireylere yönelik yardım ve hizmetlerin oluşturulmasında halen medikal modelin izleri görülmektedir. Bu da, engelli bireylerin nesneleştirilip, bireyselliklerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu durum aslında engelli bireylerin “değerine ve onuruna saygı”sızlık anlamına gelmekte ve onların, birbirinden

ayrı bireyler olarak görmek yerine, tek tip, "fiziksel yetersizlikleri" olan insan toplulukları olarak görülmesine yol açmaktadır.

Varoluşçu yaklaşımın temel ilkelerinden bir diğeri "varoluşun özden önce gerçekleşmesi" ilkesidir. Varoluş felsefelerinin temelini oluşturan bu ilke ile anlatılmak istenen, daha önce de belirtildiği gibi, diğer tüm canlılardan ya da nesnelere farklı olarak yalnızca insanda varoluşun özden önce gerçekleşmesi, başka bir deyişle, dünyaya "atılan" insanın kendi özünü oluşturmasıdır. Yani o bireyin fiziksel engelli bir birey olarak nasıl varolacağına ilişkin bir tasarı yoktur. Fiziksel engel ile varolur, ancak özünü, yaptığı seçimlerle kendisi belirler. Çünkü otantik varoluş bunu öngörür.

Fiziksel engelli birey, dünyaya fiziksel bir engel ile gelmesine ilişkin olarak özellikle de çocukluk ve ergenlik dönemlerinde olumsuz yorumlarda bulunmaktadır. Güleç (1999)'e göre fiziksel engelli çocuklar "normal" akranları tarafından daha çok reddedilmektedirler. Safilios-Rothchild (1970; akt.: Özyürek, 1988, s. 3), fiziksel engelli bireylerin kendilerini yetersiz değerlendirmesinin üstesinden gelme sürecinin, diğer bireylerin onaylama ve kabul etmeleri ile yakından bağlantılı olduğunu; Bıyıklı (1989), engelli olmayan bireylerin, kendilerini değerli bir varlık olarak algıladıkları, engelli bireylerin, kendilerini yetersiz ve değersiz olarak algıladıklarını belirtmiştir.

Özellikle benlik saygısının ve kimliğin oluşma dönemleri olarak ifade edilen ergenlik döneminde fiziksel engelli bireyin varoluşuna ilişkin girdiği bu sorgulama süreci, aslında varolamamasına neden olmaktadır. Bireyin benlik saygısı ve kimlik oluşumu sürecinde yaşadığı bu olumsuzluğun nedeni, fiziksel engeline ilişkin özellikleri ile birlikte varolmasına dair yaptığı olumsuz çıkarımlardır. Örnek olarak, on üç yaşında fiziksel engelli bir ergenin, engelli olmasının nedeni olarak anne-babasının akraba evliliğini öne sürmesi ve cezalandırıldıklarını düşünmesi verilebilir. Bu noktada fiziksel engelli birey açısından iki durum ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, fiziksel engelli bireyin varoluşunun sorumluluğunu üstlenmeyerek ve özgür seçimlerden kaçarak kendisini nesneleştirmesidir. Bir diğeri ise, özüne ilişkin sorumlulukları başkasına yükleyerek (örnekte olduğu gibi anne-babasını sorumlu tutarak) bu durumdan ikincil bir kazanç sağlamasıdır. İkincil kazanç ile kastedilen ise, bireyin fiziksel engelini öne sürerek, varoluş kapasitesini tam anlamıyla kullanmaktan kaçınması ve kendini geri planda tutup yaşamının sorumluluklarını başkalarına yüklemesidir. Birey her ne kadar ikincil bir kazanç sağlıyormuş gibi görünse de, varoluşçu bakış açısıyla, bu durum aslında kazancın çok çok gerisinde, bireyin varoluşunu ve otantikliğini engellemektedir. Böyle bir durumdaki fiziksel engelli birey oluşturduğu neden-sonuç ilişkisi bağlamında ailesini cezalandırmak adına kendi potansiyelini ortaya çıkarıcı etkinliklere katılmayarak, belki de kendi özünü oluşturma sürecini sekteye uğratabilmektedir.

"Varoluşun özden önce gelmesi" ile bağlantılı bir diğer ilke olan "insanın kendi özünü seçmesi", dünyaya atılan bireyin nasıl bir yaşam seçeceğini ve nasıl bir varoluş sergileyeceğini kendisinin seçmesini ifade etmektedir. Fiziksel engelli bireyler açısından bakıldığında, özellikle Türkiye gibi geleneksel toplum yapısının çözülmediği, dolayısıyla bireyselleşmenin gelişmediği ülkelerde, bu bireylere nasıl bir varoluş biçimi sergilemek istediklerinin sorulmasından ya da anlaşılmaya çalışılmasından ziyade ne şekilde

Aslıhan Aykara, Gizem Çelik

yaşamaları gerektiği dikte edilmektedir. Toplumun genel olarak benimsediği bu baskıcı ve yönlendirici tutumu, fiziksel engelli bireyin kendini özneleştirmemesi ve yaşamında özgür seçimlerde bulunarak sorumluluk almaktan kaçınmasıyla daha da sorunlu bir hal almaktadır. Bu tutumun fiziksel engelli bireyler üzerinde ciddi etkiler bırakmasının bir nedeni de, toplumun bu yöndeki tutumunun yoğun şekilde sergilenmesiyle fiziksel engelli bireylerin bunları içselleştirmesidir. Kendisini "acı" ya da "cezalandırılmış" olarak görmeye başlayan engelli birey, kendi seçtiği varoluş biçimini sergilemek yerine toplumun ona atfettiği "engelli" rolünü gerçekleştirecektir. Örnek olarak, fiziksel engelli bir bireyin, varoluşuna ilişkin bu özelliğini ön plana alarak kendini toplumsal yaşamdan soyutlaması verilebilir. Böyle bir seçimde bulunan fiziksel engelli birey, kendisini örneğin eve hapsederek sosyal yaşamdan dışlayabilir. Bu durumda kendisi gibi fiziksel engele sahip diğer tüm bireylerin varoluşlarını ve varoluş biçimlerini göz ardı ederek kendine ve toplumsal yaşama ilişkin tüm sorumluluklarını reddedebilir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde fiziksel engelli bireylere yönelik yardım ve hizmetlere bakıldığında, bunların fiziksel engelli bireylerin kendi görüşleri alınmadan, genel anlamda bir engele sahip olmanın getirdiği sorun ve gereksinimlere yönelik olarak geliştirildikleri görülmektedir. Bu nedenle de aslında bu yardım ve hizmetler; hem bu bireylerin ve ailelerinin gereksinimlerinin karşılanması ve sorunlarının giderilmesi hem de toplumla bütünleşmelerinin sağlanması açısından yetersiz kalmaktadır.

Bu yardım ve hizmetler, daha çok bu bireylerin ve ailelerinin maddi gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak hazırlanmış oldukları için, engel durumunu kabullenme, kabullendikten sonra bireyin kendisini gerçekleştirmesi için yapabilecekleri, ailenin ona nasıl destek olabileceği gibi konularda bu bireylere destek olamamaktadır.

Bununla birlikte, toplumun engellilik konusunda bilinçlendirilmesi de yine fiziksel engelli bireylerin toplumun bir parçası olabilmeleri açısından önemli bir yere sahiptir ve bu yardım ve hizmetler ne yazık ki toplumun bilinçlendirilmesi ve eğitim gibi odaklardan da uzaktır.

Bu açıdan bakıldığında, varoluşçu yaklaşımda yer alan temel ilkelerin de sosyal hizmetin bu temel değerleriyle örtüştüğü ve engelli bireylerin kendileriyle ilgili algılarının, toplumun engelli bireylerle ilgili algılarının oluşmasında ve engelli bireylere yönelik yardım ve hizmetlerin geliştirilmesinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Söz konusu durum, sosyal hizmetin "farklılıklara saygı", "bireyin eşsizliği" ve "kendi kaderini tayin hakkı" değerleri ile çalışmaktadır. Fiziksel engelli bir birey, her şeyden önce bir bireydir, kendine özgü özellikleri vardır ve dolayısıyla eşsizdir. Kendi yaşamına ilişkin kararları kendisi verebilir, dolayısıyla onunla birlikte yapılacak uygulamalarda gerçekleştirilmesi muhtemel seçenekler ona sunulur ve karar kendisine bırakılır. Burada önemli olan, bu bireyin sahip olduğu fiziksel gereksinimlerin göz önünde bulundurulmasıdır. Toplumun bu değerleri benimsememesi ise, bireylerin fiziksel engellerinin, acınması ve ötekileştirilmesi gereken bir durum haline gelmesine yol açmaktadır. Varoluşçu yaklaşım ise, özgürlüğün kaçınılmaz olduğunu, bireylerin özgür seçimlerle kendi özlerini seçebileceklerini ve bunların tümünün sorumluluğunu almaları

gerektiğini vurgulamaktadır. Buradaki sorumluluk yukarıdaki örnekte de belirtildiği gibi çift yönlüdür. İki, bireyin kendine ilişkin yaptığı seçimlerin sorumluluğunu alması, diğeri de özünü oluşturmaya yönelik hiçbir sorumluluk almayarak benzer varoluş özelliklerine/fiziksel engele sahip diğer insanlara yönelik oluşacak sonuçların (toplumdan dışlanma, ötekileştirilme gibi) sorumluluğunu almasını kapsamaktadır.

Özetlemek gerekirse, fiziksel engelli bireylerin, toplumu oluşturan diğer tüm bireyler gibi eşit özgürlük ve sorumluluklara sahip olmasının sağlanması gerekmektedir. Ancak bu şekilde fiziksel engelli bireyler toplumun bir parçası olduklarını hissedecek ve kendi seçimleriyle oluşturdukları otantik yaşamlarını sürdürebilecek, böylece var olabileceklerdir.

Tartışma

Sosyal hizmetin “bireyin bulunduğu yerden başlama”, “birey adına değil, bireyle birlikte çalışma”, “kendi kaderini tayin hakkı” ve “bireyselleştirme” değerleri ile yakından bağlantıları bulunan varoluşçu yaklaşım, fiziksel engelli bireyleri anlamada ve yaşamlarını seçme sürecinde anlayış geliştirmelerinde onlara yardımcı olabilmektedir. Aslında bu bilgiler, fiziksel engelli bireylere yönelik hizmet ve politika üretme boyutunda politika yapıcılarının ve sosyal hizmet uzmanlarının, daha doğrusu tüm insani hizmet çalışanlarının anlayış geliştirmesine ve varoluşçu yaklaşım çerçevesinde konuya bakmasına yardımcı olabilmektedir.

Kendi varoluşuna ilişkin olumsuz görüşlere sahip olan fiziksel engelli birey, yine kendi özünü oluşturma, kendi kimliğini tanımlama konusunda ciddi sorunlar yaşamaktadır. Bireyin kendisine ilişkin bu algısı, çoğunlukla suçluluk, yalnızlık, dışlanmışlık gibi duyguları içinde barındırmaktadır. Bu duygular, toplumun bu bireylere bakış açısının da benzer nitelikte olması nedeniyle daha da pekişmekte, bu kısır döngü içinde birey kendini giderek toplumdan soyutlamaktadır. Bu nedenle, bu durumdaki fiziksel engelli bireylere yönelik sosyal hizmet uygulamalarının “bireyin bulunduğu yerden başlaması” büyük önem taşımaktadır.

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise, uzmanın fiziksel engelli bireyin sosyal hizmet uygulama süreci için gönüllü olduğundan emin olması, yapılacak hiçbir uygulamada, geliştirilecek hiçbir yardım ve hizmette onun adına karar vermemesi ve onunla birlikte bu çalışmalarını gerçekleştirmesidir. Bu değer, “kendi kaderini tayin hakkı” ile yakından ilişkilidir. Birey, fiziksel bir engeli olması nedeniyle, meslek elemanları tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmamalı, kararlarına ve görüşlerine saygı gösterilmeli, bu kararları ve görüşleri doğrudan değiştirilmeye çalışılmamalıdır. Bireye onunla birlikte yapılabilecek çalışmalar hakkında seçenekler sunulmalı, kendi varoluşuna ilişkin sahip olduğu düşüncelerin onu olumsuz yönde etkileyen ve kendi özünü oluşturmalarını engelleyen yanları, yine onunla birlikte belirlenmelidir. Bu özellikleri bireye uygun bir dille açıklanmalı, onun bu konudaki kendi görüşleri alınmalı, bu konuda yapılabilecek uygulamalar ona anlatılmalıdır. Bundan sonra ise, onun kendi kararını vermesi sağlanmalı ve bu karara saygı duyulmalıdır. Örneğin engelli bireylere yönelik yardım ve hizmetlerden söz edildiğinde, ilk akla gelen, engelli bireylerin bakımından sorumlu aile üyelerine verilen evde bakım yardımı ve on sekiz yaşını

Ashlan Aykara, Gizem Celik

doldurmuş olan engelli bireylere verilen engelli maaşı olmaktadır. Bu yardımlar engelli bireylerin ailelerini maddi açıdan rahatlatmaya yöneliktir ve miktarı ailelerin gelirlerine göre belirlenmektedir. Ancak fiziksel engelli bireylerin doğrudan sosyal ve psikolojik gereksinimlerini karşılamaya, eğitim ve çalışma olanakları geliştirmeye ve yaşadıkları sorunları çözmeye yönelik hizmetler çok yetersizdir. Oysa bu bireylerin farklı varoluş özelliklerine ve varoluş biçimlerine yönelik psikolojik danışmanlık hizmetlerinin, sosyal hizmet uzmanı, psikolog ve psikiyatrist gibi meslek elemanlarının ekip çalışması içinde yürütüldüğü bir sistemin oluşturulması gerekmektedir. Bu bireylerin toplumla bütünleşebilmeleri açısından, öncelikle kendilerini tanımaları ve kendileriyle barışık olmaları gerekmektedir. Çocukluk dönemindeki sorun ve gereksinimler ile ergenlik dönemindeki sorun ve gereksinimlerin farklılaşacağı göz önünde bulundurulduğunda, bu danışmanlık hizmetlerinin gelişim dönemleri göz önünde bulundurularak düzenlenmesi bir gerekliliktir. Bunun yanında yine bu meslek elemanlarının işbirliğiyle düzenlenecek bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları düzenlenmeli, toplumun engellilik ve engelli bireylerin sorun ve gereksinimleri konularında bilinçlenmesine yönelik seminerler, konferanslar ve farklı eğitimler gerçekleştirilmelidir. Aynı zamanda fiziksel engelli bireylerin varoluşlarını gerçekleştirebilecekleri sanat, spor, boş zaman etkinlikleri vb. alanlarda etkinlikler düzenlenmelidir. Ayrıca, fiziksel engelli bireylerin eğitim ve çalışma yaşamına katılımını artırmak için gereken fiziksel ve sosyal olanaklar oluşturulmalı, bireylerin özgürleşmesinde önemli yere sahip olan bu iki alanda toplumdaki diğer bireylerle eşit konuma gelebilmeleri sağlanmalıdır.

Tüm bu hizmetlerin oluşturulmasında ise, önemli olan bu bireylerin doğrudan görüşlerinin alınması, onlar adına değil, onlarla birlikte ne istediklerine ve neye gereksinim duyduklarına karar verilmesidir. Burada amaç, engelli bireylerin kendileri adına karar verilen edilgen bireyler olmaktan çıkıp, kendi sorun ve gereksinimlerinin karşılanması için aktif rol alan etken bireyler haline gelmelerinin sağlanmasıdır. Dolayısıyla bu yardım ve hizmetlerin amacı, engelli bireyleri toplumdan soyutlayarak, yardıma muhtaç, aciz bireyler haline getirerek, sorun ve gereksinimlerini gidermek değil; varoluşlarıyla barışık, kendi özlerini oluşturmaya çalışan, kendi yaşamlarının sorumlusu olan özgür bireyler haline getirmek olmalıdır. Bu nedenle de, fiziksel engele sahip her bir bireyin, engel türü (işitme, konuşma, görme, bedensel), engel derecesi (hafif, orta, ağır), engel nedeni, kişisel özellikleri, aile ve sosyal çevre özellikleri göz önünde bulundurularak kendisine uygun yardım ve hizmetlerin geliştirilmesine, yani onun eşsizliğine özen gösterilmesi gerekmektedir. Fiziksel engelli bireylerin iş yaşamına katılabilmesine ilişkin olarak yalnızca yasalarda kota belirtilmesi yeterli değildir, aynı zamanda iş yerlerinin fiziksel engelli bireylerin özgürce hareket edebilecekleri biçimde tasarlanması gerekmektedir. Rampası olan, ancak asansöründe katları belirten ses sistemi veya Braille alfabesiyle yazılmış kat numaraları bulunmayan bir bina, fiziksel engelli bireylerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturulmuş sayılmayacaktır. Benzer şekilde, yaya kaldırımlarında görme engelli bireylere özel yürüme yolları olmasına rağmen, bedensel engelli bireylerin yorulduklarında tutunabilecekleri bir dayanağın veya oturabilecekleri bir bankın olmaması da bu hizmetlerin gerçek amacına ulaşmadığı anlamına gelmektedir. Hizmetlerin eksikliği, engelli bireylerin kendilerini

yetersiz hissetmesine yol açmakta, bireyin değerine ve onuruna saygı ilkesi ile çalışmaktadır. Bu durumda ise, varoluşçu yaklaşımda özellikle vurgulanan otantiklik, özgürlük ve sorumluluk gibi kavramlar göz ardı edilmiş olmakta, bu bireyler gerçek anlamda “engel”lenmektedir. Oysa makalenin başında da belirtildiği gibi, bireyin sahip olduğu fiziksel bir farklılık, onun kendi varoluşunu gerçekleştirmesine ve toplumda kendisine bir yer edinmesine engel olmamalıdır.

Engelli bireylere yönelik yardım ve hizmetlerin geliştirilmesiyle, toplum içinde yer edinebilmeleri ve kendi yaşamlarına ilişkin kararlar alıp bunları uygulayabilmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Burada önemli olan, bu çalışmaların sosyal hizmetin temel değerleri göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle öncelikle politik düzeyde bu anlayışın kavranması büyük önem taşımaktadır. Fiziksel engelli bireylere yönelik yardım ve hizmetlerin oluşturulması ve geliştirilmesi sürecinde alınacak kararlar, sözü edilen anlayış doğrultusunda ele alınmalı ve aynı anlayışla uygulanmalı ve izlenmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Arkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Engelliliğe Yaklaşım. Ufku Ötesi Bilim Dergisi, 2 (1), 12-21.
- Bezirci, A. (2009). Varoluşçuluk'a Önsöz. (21. Baskı). Asım Bezirci, (Çev.). “Varoluşçuluk” içinde (s. 7- 21). İstanbul: Say.
- Bıyıklı, L. (1989). Bedensel Özürlü Çocukların Benlik Kavramı (Aile Kabul Düzeyi Açısından). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. Kabul Tarihi: 27. 05.2009. Sayı. 2009/15137.
- Corsini, R. J. ve Wedding, D. (2012). Modern Psikoterapiler. İstanbul: Kaknüs.
- Duyan, V. (2004). Sosyal Hizmet ve Çocuk Hakları, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Erkan, G. (2004). Özürlülüğe İlişkin Modeller ve Sosyal Hizmet Uygulamaları. Toplum ve Sosyal Hizmet, 15 (2).
- Fromm, E. (2011). Özgürlükten Kaçış. Şemsa Yeğın (Çev.). İstanbul: Payel.
- Geçtan, E. (1974). Varoluşçu Psikolojinin Temel İlkeleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 7 (1), 13-17.
- Güleç, H. C. (1999). Özel Sınıflara ve Kaynaştırılmış Sınıflara Devam Eden İlkokul Düzeyindeki Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuklarla Engelli Olmayan Çocukların Benlik Kavramlarının Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Güleç, H. C. (2010). Pozitif Ruh Sağlığı. (2. Basım). Ankara: Arkadaş.

Aslıhan Aykara, Gizem Çelik

- Heiden, H. G. (1996). Niemand Darf Wegen Seiner Behinderung Benachteiligt Werden- Grundrecht Und Alltag: Eine Bestandsaufnahme. Hamburg: Reinbek.
- Kristiansen, K.; Vehmas, S. ve Shakespeare, T. (2009). Arguing About Disability- Philosophical Perspectives. Canada: Routledge.
- Mackelprang, R. ve Salsgiver, R. (1999). Disability: A Diversity Model Approach In Human Service Practice. Canada: Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Mounier, E. (2007). Varoluş Felsefelerine Giriş. Serdar Rifat Kırkoğlu, (Çev.). İstanbul: Say.
- Özyürek, M. (1988). Engelli Kişilere Yönelik Değiştirilen Tutumların Sürekliliği. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. Yayın No: 296.
- Ritter, J. (1954). Varoluş Felsefesi Üzerine. Hüseyin Batuhan (Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları 4. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Sartre, J. P. (2009). Varoluşçuluk. (21. Baskı). Asım Bezirci (Çev.). İstanbul: Say.
- Şahin, F. (2002). Özürlülük ve Medikal Model: Yardım Veren Meslekler İçin Sosyal Hizmet Örneğinde Bir Değerlendirme. Toplum ve Sosyal Hizmet, 13 (2), 70-76.
- Tatar, Y. (1997). Özürlüler ve Spor 1. İstanbul: Fiziksel Engelliler Vakfı.
- Tillich, P. J. (1958). Makineleşmiş Toplumda Kişi. Ayhan Tozer ve Demir Özlü (Çev.). Türk Dili Dergisi, 79 (7), 290-304.
- Wahl, J. (1964). Existentialisme'in Tarihi. Bertan Onaran (Çev.). İstanbul: Elif.
- Yalom, I. (2001). Varoluşçu Psikoterapi. Zeliha. İyidoğan Babayiğit (Çev.). İstanbul: Kabalıcı.

